

رهخه‌ی ئه‌فسانه‌یی و رۆل و هۆکاری دروستبوونی له شیکاری ئه‌ده‌بیدا

لوقمان ره‌ئوف
(سلیمانی)

کردوو به‌هۆبه‌ک بۆ ئه‌وه‌ی شه‌قلی بیروباوه‌ر بدات له
تاقیکردنه‌وه‌ی ژبانی خۆی و واتایه‌کی فه‌لسه‌فی
به‌خشی به‌راسته‌قینه‌ ئاساییه‌کانی ژبانی، با دلنیا بیت
به‌رامبه‌ر به‌وه‌ هه‌موو په‌نهانییه‌ی له‌ گه‌ردووندا هه‌یه‌و
ده‌ستی ناگاته‌ ئاشکراکردنی، به‌م هۆبه‌وه‌ ویستوو به‌تی
خۆی له‌ ترس رزگار بکات، بۆ نمونه‌ ئاده‌میزاد له
تاریکی ترساوه‌ و رووناکی رۆژی خۆش ویستوو، بۆیه
رۆژی په‌رستوووه‌ تاریکی به‌نیشانه‌ی خراپه‌ داناوه‌، به‌م
جۆره‌ دیارده‌ی شه‌و و رۆژیان داناوه‌ به‌ به‌گه‌زچوونی هێزی
تاریکی و رووناکی به‌سه‌ر شه‌و و تاریکییدا سه‌رده‌که‌وه‌ی،
ئه‌فسانه‌ جۆره‌ هوشیاربه‌کی کۆمه‌لایه‌تی مرۆقه‌و بریتیه‌
له‌وه‌ هه‌ولدانه‌ی بۆ تێگه‌یشتن له‌ په‌نهانییه‌کانی
گه‌ردوون، یاخود لیکدانه‌وه‌ی دیارده‌ سروشتیه‌کان و
په‌نهانی مان و نه‌مان، ئاده‌میزادی سه‌ره‌تایی بیری له
ئاده‌میزاد نه‌کردوو ته‌وه‌ له‌وه‌ رووه‌وه‌ی که‌ بزانی کردگار
چییه‌، به‌لکو ویستوو به‌تی به‌وه‌ هۆیانه‌وه‌ بیر له
دیارده‌کانی سروشت بکاته‌وه‌، باران بۆچی ده‌باری؟ چۆن
ده‌باری؟ برووسکه‌ چییه‌؟ به‌م پێیه‌ ئه‌م بوونه‌وه‌ر و
دیاردانه‌ی به‌هێزی نه‌بینه‌راوه‌ به‌سته‌وه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ بیری
له‌وه‌ کردوو ته‌وه‌ که‌ هه‌میشه‌ ئاشت بیت له‌گه‌ل ئه‌و
هێزانه‌دا که‌ ئه‌و پێیان ناگات و نه‌ریتی بۆخۆی داناوه‌
سه‌باره‌ت به‌وه‌ دیارده‌ سروشتیه‌وه‌ گه‌لێ بۆنه‌ی داهێناوه‌،
وه‌ک باران بارین، یان لافاو، لیره‌شه‌وه‌ ده‌توانین بلتین
ئه‌فسانه‌ بریتیه‌ له‌ وه‌سفکردنی ئه‌و بۆنه‌وه‌ ئه‌و نه‌ریته‌
گیانییه‌، یان ئاینیه‌، یاخود بریتیه‌ له‌
سه‌رگوزشته‌ی ئه‌و بۆنه‌ و نه‌ریتانه‌ی په‌یوه‌ستیان کردوون
به‌وه‌ دیارده‌ سروشتیه‌وه‌، ئه‌فسانه‌ به‌ره‌می میتشکی،
یان لیکدانه‌وه‌ی مرۆقی ئه‌و سه‌رده‌مه‌یه‌ که‌ یه‌که‌جار بێ
ده‌سه‌لات بووه‌ به‌رامبه‌ر به‌ رووداوه‌ سروشتیه‌کان و، بێ
توانا بووه‌ له‌ لیکدانه‌وه‌ی ئه‌و دیارده‌ و رووداوه‌
سروشتیه‌، بۆیه‌ ناچار بووه‌ له‌ریتی ئه‌فسانه‌وه‌ هه‌ستی
ده‌روونی خۆی هه‌لپه‌ژێری، جگه‌ له‌مه‌ش هه‌ر ئه‌فسانه‌ش
بوو که‌ خواوه‌ندی له‌ میتشکی مرۆقدا دروست کرد، وه‌کو
خواوه‌ندی، شه‌رو ئاشتی، به‌هاری جوانی، داستانی له‌
ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری گه‌لانداو له‌ ئه‌ده‌بی نووسراویاندا له‌زۆر
ده‌م و روخسار و ناوه‌رۆکیش، زۆر به‌ناویه‌کداچوون و

ئه‌فسانه‌ بریتیه‌ له‌ هه‌ولتی مرۆق بۆ ئه‌وه‌ی له
گه‌ردوون و دیارده‌کانی بگات، یاخود بریتیه‌ له
لیکدانه‌وه‌ی مرۆق ده‌رباره‌ی ئه‌و دیاردانه‌، بێگومان
به‌ره‌مه‌یکه‌ زاده‌ی خه‌یال و له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا له‌ چه‌مکیکی
دیاریکراو و فه‌لسه‌فه‌یه‌کی سه‌ره‌تاییه‌وه‌ په‌یدا بووه‌، واته‌
ئه‌و فه‌لسه‌فه‌یه‌ی که‌ له‌وه‌وه‌ زانست و فه‌لسه‌فه‌ گه‌شه‌ی
کردوووه‌ گۆراوه‌، به‌م پێیه‌ ئه‌فسانه‌ی گه‌ردوونی که‌
چه‌شنیکه‌ له‌ ئه‌فسانه‌ هه‌روه‌ک فه‌لسه‌فه‌ له‌ یه‌که‌م
قۆناغیدا له‌سه‌رنجدانه‌وه‌، په‌یدا بووه‌، له‌ دیارده‌کانی
گه‌ردوون سه‌رنجدان و سه‌رسویمانی لێ ده‌که‌وتیه‌وه‌،
سه‌رسویمانی پرسی لێ په‌یدا ده‌بیت، مرۆقیش که‌
وه‌لامی خۆی دایه‌وه‌، دلنیا ده‌بیت، به‌م پێیه‌ش ده‌توانین
بلتین ئه‌فسانه‌ بریتیه‌ له‌ ده‌ربیرین، یاخود ده‌رپه‌راندنی
خولیای په‌ستاوتوو ده‌روونیه‌ له‌ شیوه‌یه‌کی بابه‌تیدا،
ئه‌م کاره‌ش هه‌ر بۆ ئه‌وه‌ ساز دراوه‌ که‌وا ترس و دوودلی
مرۆق که‌م بکاته‌وه‌وه‌ نه‌ی هیلپیت، مرۆق ئه‌فسانه‌ی

لهیه کتری دهچن، ئەم راستیه ش له ئەدهی فۆلکلۆر و نووسراوی کوردیشدا ههروهک ئهوهی گهلانی تره.

له رهخنهی ئەفسانهییدا ئەزمونی ئەزەلی و پیش میژوویی، دەبیته سهراوهی داهینانی نووسینی خهیلایوی، ئەدهبیات پیشینهیهکی ئەفسانهیهیه، له م روانگهیهوه داستانهکان بنچینه و بنه مایهکی گشتی یه کسانیان ههیه، بهلام بهستراوه به پالپشتیکهوه ودلیابوونی خه لکی لهوهی که به زمانه جوهره جوهرهکان قسه ده کهن، له گهل هه ندیکیدا جیاوازی دههیننه ئاراوه.

رهخنه گری ئەفسانه له دوا به دوا به دهسته هینانی سهراوه و پارهکان ههولی به دهسته هینانی په یامه ئۆرگانییهکان ده دات که زۆریه به رهه می ئەدهی پتوهی کاریگهرن و پراکیسونهکان سه بارهت به یه کسانیه له خۆتهرانی خۆیدا دهه ژینیت و به پتوهیان ده بات، واته له بنچینه دا بنه ماو په یجوی نیشانه یین که ژیر بینای فۆرم و شیوه کان دروست ده کهن.

رهخنه گر دوا کیلی به دهسته هینانی ئەفسانه یهک ده که ویت که له سه ر بنه مای کۆمه لگه که ی گه شه ده کات، کاری ئەم کاتیکی ئالۆتر ده بیته که ئەفسانه ی کۆمه لگه جیاوازه کان له گۆره پانی به یه که گه یشتندا پتوه ندییه کی به رامبه ری و ئالۆسکاوی به دوا ی خۆیدا به یینیت له گهل زانست و ئه وهی که ئەده بیات دۆزه وهی مرۆقایه تی و سرشکی مرۆف له سه ر مرۆقه، له پاش ئاگاییبوون له مه، سرشک دادوهی ئەمه، دالانه پیچاوی پیچه کانی ئەفسانه کان و ره وشه کۆنه کان دینیتته ئاراوه ئەمانه له ره وشی پیشکه وتنی کۆمه لگه ن، گونجاندن له گهل مه رجه باوه کاندای که فۆرم و شیوه یه کسانه نوێکان قبول ده کهن، به دیر ژایی به دهسته هینانیان له نوێ سازی به ره هه مه ئەده بییه کان ده کۆلێته وه.

رهخنه ی ئەفسانه یی پانتایه کی فراوانی هه یه، که له سه ر بنچینه ی واقعیه تیکی قبول له باره ی تیروانینه گشته کان، یاده کۆکه کانی کۆمه لگه یه ک ئارام و ئاماده ده کات، له م ره وه شه وه له گهل مه زه هب، کولتوو رو میژوو، ده رووناسی، مه ردمناسدا پتوه ندییه کی توند وتۆل دروست ده کات، به هه مان شیوه چه سپاندنی به گشتی بییری و فه لسه فیه وه له سه ر پایه ی ره فتاره کان و کاره پیچه وانه بییه کانی مرۆف بنیاد نراوه.

رهخنه ی ئەفسانه یی به پتوانه کوردن له گهل ته واوی ره وه کانی تری ره خنه دا ده توانی به م شیوه یه بناسریت: سنوورداریه تی ره خنه ره وشیکی میژوویی نییه که به ره هه م له روانگه ی ژیان نامه وه، له سه ر بنچینه وه نه سه ب و ده ورائی ژبانی نووسه ر بکۆلێته وه، ئاکام (هده ف) ی مه به سستی (غایه) خود له ئاشکرا کوردن و دیاری کوردنی فۆرم و شیوه دروست کوردنی کرۆک وه ک شتیکی له خود و ده رووندا بریاری له سه ر نادریت.

بێگومان له گهل ره خنه ی ده رووناسیدا و له بواره هاوه شه کانی ره فتاری مرۆقدا هه مگه رایی هه یه.

له گهل ئەمه شدا ره خنه ی ده رووناسی تیروانینی له گهل ره فتاره کان و گه شه ی تاکدا هه یه و ئەفسانه ناسی له گهل گه شه و ره فتاره کانی گرووی پتیکی کۆمه لگه یه کدا په یه وه ست بوونیک دروست ده کات.

(جوزیف کمبل) یه کتیکه له ئەفسانه ناسه کانی ره ژئاوا ده لێ: (ئەفسانه ناسی، ئه وهی که له پشت ئەده بیات و هونه ره وه شاراوه یه ئاشکرا ده کات و له گهل ئیوه داو له ژبانی خۆتاندا قسه ده کات باسیکی گرنگی پر جۆش و خرۆش و به هیز که ره سوو ده خشی ژبان وه پتوه ندییه کی زۆری له گهل قوناغه جیاوازه کانی ژباندا هه یه، له کاتیکیدا که مندالی ده گوزه رتین و لپه رسراویه تی گه شه یی له ئەستۆ ده گری، یان له باسی ته نیایی و موجه ره دیدا ده چیتته خانه ی خیزانداریه وه، هه موو ئەمانه ئاینه کانی ئەفسانه ناسین، ئەمانه ش به ره لێکی نوێه سه رقāl ده بن که که سی له خوگره، له ئاکامی وه لانانی ئەم ره لێه نوێیه دا، ده چیتته یه ک پیگه ی لپه رسراویه تیه وه لیره شه وه ده که ویتته شیکار بو کوردن).

زۆر زه رووره له پتوانی زیاتر ره ون کوردنه وهی ئەم باسه، پیناسه ی زۆتر له باره ی ئەفسانه وه ئه وه هۆکاره گرنگانه ی که کاریگه ری له سه ر ره خنه ی ئەفسانه یی و پتوه ندی شیوه ی ئەفسانه ناسی له شیکاری ئەده بییدا بخه یه ره وه، (میرچائیلیاده) ی ئەفسانه ناسی ره مانی له باره ی ئەفسانه وه نووسیویه تی: (ئەفسانه گوتزانه وهی سه رگوزشته ی (مینیوی) په یه وه ست به خش و پاکییه، گپران وه واقعیه تیکه که هه ر له سه ره تا وه و له کاتی ده ست پیکردنی جوانی هه موو شته کانه وه ره ووی داوه، به واتایه کی تر ئەفسانه حیکایه ت ده گپرتیه وه که چۆن ده ولته تی نه یینی و به به ره که ت کاره دیار ده کان و سه ره له دانی بووه کان له سه ره ووی سه رو شته وه به رتیه ده بات واقعیه تیکه که هه مووی جه ان یان ته نها به شیک له واقعیه ت: دوورگه یی، جوړتیک له ره مه کی تاییه تی، ره فتار و کرداری مرۆیی، ئۆرگانی، پتی خستوه ته گۆره پانی بوونه وه، له به رامبه ر ئەمه شدا ئەفسانه هه میشه زامن که ری گپران وه ی خولقه ت و سه رو شته. واته ده لێن چۆن شتیکی هاتوه ته ئاراوه و بووه ته بوون و هه سستی خۆی خستۆته ره و).

هه ره ها ده باره ی کارکردنی ئەفسانه وه نووسیویه تی: (گرنگترین کارکردنی ئەفسانه بریتیه له ئاشکرا کوردن و ره ونا کوردنه وه سه ره شه قه نموونه بییه کانی هه موو ئایینه کان و چالاکییه واتا داره کانی مرۆف له خوړاک و ژنه یان، تا کاری په ره ده یی و هونه ر و دانا و زانایی). له سه ده ی (۱۹) داو له گهل گه یشتنه لووتکه ی لیکۆلینه وه ی مه ردمناسی له ره ژئاوا، ئەفسانه

وردی وشه لهم کتیبهی (پراپ) دا دهستی پیکردوه. له روانگهی (لوی استراوس) هوه، واتای ئەفسانه له ژیر سیمای سه‌رگوزشته و حیکایه تدا شاراوویه و لهم پیکه‌یه وه ده‌توانری په‌ی پچ بـسـریت، هه‌روه‌ها ده‌لی: چیرۆک گێره‌وان به‌ته‌واوی ئاگاداری ئەم پیکهاته‌یه نین، به‌هه‌مان شیتوه‌ش و ته‌بیتزان به‌یه‌ک زمان له بنچینه‌و بنه‌مای دستووری خود، به‌شیتوه‌یه‌ک که زمانه‌وانان ده‌یلین بچ ئاگان».

پاش لیکۆلینه‌وه فراوانه‌کانی مه‌رده‌ناسی و فۆرمالیستییه‌کان، ره‌خنه‌ی ئەفسانه‌ناسی دووه‌مین کاربگه‌ری هی (کارل گۆستاف یۆنگ ۱۸۷۵ - ۱۹۶۱) ی ده‌رووناسی سوئیسرییه، چونکه دانهری زۆر له زاراوه باوه‌کانه له ره‌خنه‌ی ئەفسانه‌دا.

(یۆنگ) ره‌گه‌زه‌کانی پیکهاته‌ی ئەفسانه‌سازی به‌ویته ئەزله‌ی و کۆنه‌کان ده‌زانیت، به‌که‌مین هاوکاری له ره‌خنه‌ی ئەفسانه‌ییدا گریمانه‌ی (پارتیزه‌ری نه‌ته‌وه‌یه‌یه).

(یۆنگ) ویزدانی تاکی فراوان کردوه به‌شیتوه‌یه‌ک که گه‌یشته ویزدانی نه‌ستی کۆمه‌لی که له پارتیزه‌ری ده‌روونی ته‌واوی جۆری مرۆفدا به‌شداره، وه‌ک غه‌ریزه‌ی ئازهلان له‌پیناو کاری ژبانی جیاوازداو به‌شیتوه‌ی غه‌ریزه ده‌روونییه‌کان ده‌گاته بۆ ماوه‌کان.

ئەفسانه‌کان له حه‌قیقه‌تی به‌ده‌سته‌پیناوی ده‌روونی خودیدان و هۆکاره‌کانیش که به‌دریژکردنه‌وه‌ی ئەمانه ئۆسوته‌ی خود له‌تیروانین و خه‌ونه‌کانی خه‌لکیدا ئاشکرا ده‌که‌ن و پیتوه‌ندیکی نزیکی تیروانین و خه‌ون و ئەفسانه‌وه‌ هونه‌ر که هه‌رسیکیان رۆلی گه‌یینه‌ریان هه‌یه، ئۆسوته‌کان له ویزدانی هه‌ستیدا شیاوی لیکۆلینه‌وه‌ن به‌بانگه‌شهی (یۆنگ)، هونه‌رمه‌ند مرۆفه به‌واتای به‌ریزی وشه، واته مرۆفیکه‌ی گه‌ستگیره، هونه‌رمه‌ند خاوه‌نی حه‌ساسیه‌تی تابه‌تییه له به‌رامبه‌ر ویتاکردنی نموونه‌کان و ناماده‌بوونی قسه‌کردن له‌گه‌ل وینه ئەزه‌لییه‌کان، که توانا‌کانی ده‌توانن ئەزموونی جیهانی ده‌روه‌ی به‌هاوکاری شیتوه‌ی هونه‌ری خود بگوتیزیتوه‌وه بۆ جیهانی ناوه‌هی.

گریمانه‌یه‌کی ناسراوی تری (یۆنگ) (ته‌نیا‌یه‌یه) واته تاک له ناکامی گه‌شه‌دا، ئاگایانه لایه‌نه جیاوازه‌کانی که‌سایه‌تی خۆی بناسیت، یۆنگ بنیادنه‌ری بۆماوه‌ی ده‌روونی مرۆف، به‌سج نموونه و ئۆسوته‌ی دهناسیت (سایه، ماندیه ره‌وان (هه‌ژانی ده‌روون)، (دوو‌پۆش) سیمای بنه‌ماکانی ئەم نموونه‌ له ئەفسانه‌وه به‌ره‌مه‌ ئەده‌یییه‌کاندا پیشان ده‌دات.

سایه له بیروباوه‌ری (یۆنگ) دا ناسینی لایه‌نه مه‌ترسیدار و تاریکه‌کانی که‌سایه‌تی ئاده‌مییه، که سیمای ئەمه‌ش ده‌توانریت له به‌ره‌می که‌سایه‌تییه گرنه‌گه‌کانی وه‌ک (یاگوا)ی شکسپیر و (مفیسستوفلیس) ی گۆته‌دا ببینریت.

ده‌ماوه‌مییه‌کان به‌شیتوه‌ی به‌شیک له ئەده‌بیاتی زاره‌کی له‌لایه‌ن فۆلکلۆرناسان و مه‌ردم ناسانه‌وه دانرا، ئەمانه سه‌ره‌تا سه‌رچاوه‌ی هه‌موو ئەفسانه‌وه‌ تاینه‌کان و جیکه‌گی قوربانی و ئەفسانه‌کان بوون که شیتوه‌یه‌کی گشتی لیکچوونیان هه‌یه، بچ گوتدانه جیاوازییه کولتووری و رۆشنییه‌کان له‌یه‌ک توتشوه‌وه ده‌رژین، سه‌ر ئەنجام و به‌دریژایی لیکۆلینه‌وه‌کانی خود گه‌یشتوونه‌ته‌وه ئه‌و ئاکامه‌ی که چیرۆک و ئەفسانه‌کان، کرۆکی وه‌ک یه‌کیان هه‌یه له دیاربکراوه گشتییه‌کان و گه‌شه‌وه خواسته جۆراوجۆره کولتوورییه‌کان.

یه‌کیتک له‌لایه‌نه نوێکانی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه، په‌یوه‌سته به‌داستانه فۆلکلۆرییه‌کان (شیتوه‌ ناسی چیرۆکه فۆلکلۆرییه‌کان)، واته به‌کاره‌ینانی هونه‌ری زمانه‌وانی مه‌ردم ناسی له لیکۆلینه‌وه‌ی چیرۆک و ئەفسانه‌کاندا.

یه‌کیتک له هه‌ره گرنه‌گترین به‌ده‌سته‌پیناوه‌کانی فۆرمالیسته‌ی رۆسییه‌کان، سه‌رنجدانه له‌شیتوه له‌یاد چوه‌ ئەده‌بییه‌کان وه‌ک (چیرۆک، حیکایه‌ت و سه‌رگوزشته فۆلکلۆرییه‌کان و هونه‌ره فۆلکلۆرییه‌کانی خه‌لکی بو، ئەمانه له‌و باوه‌ره‌دا بوون له‌پیناوی ناسین و لیکۆلینه‌وه له ئەفسانه‌کان، پیتویسته ده‌ست بدریتته شیکاری پیکهاته‌وه بنیادانی، گرنه‌گترین لیکۆلینه‌وه‌ش که لهم بواره‌دا خرابیتته کار، لیکۆلینه‌وه‌ی (فلا‌دیمیر پراپ ۱۸۹۵ - ۱۹۷۰) ی گرووی فۆرمالیسته‌ی رۆسییه‌کانه، (پراپ) له کتیبی (شیتوه‌ناسی چیرۆکه فۆلکلۆرییه‌کان) که زیاتر به‌وه‌سفرکردنی لا بنیادناوه‌کانی چیرۆکه‌کان و پیتوه‌ندی به‌رامبه‌ری ئەم لایانه باس ده‌کات، بچووکترین به‌شی چیرۆکه‌کان (کاری خود) یان کارناسییه.

(پراپ) پاش لیکۆلینه‌وه له (۱۰۰) حیکایه‌تی فۆلکلۆری، ئاکامیکی به‌ده‌ست هینا: (ئه‌گه‌رچی که‌سه‌کان و که‌سایه‌تی چیرۆکه‌ جۆره‌جۆره‌کان، کاروپیشه‌یان جیاوازه، به‌لام رۆل و تابه‌تییه‌تیان دیاربکراوه‌وه چه‌سپاوه‌وه له پیتشنیاریکدا کۆده‌بنه‌وه)، پراپ ره‌گه‌زی دروستبوونی ئەم حیکایه‌تانه به (۳۱) ره‌گه‌ز ده‌زانن که ره‌گه‌زی یه‌ک له دوایه‌کی چیرۆکه‌کانن، به‌لام ته‌نها (۷) که‌سایه‌تی له ته‌واوی ئەم سه‌رگوزشته‌وه چیرۆکه‌کانه‌دا بوونیان هه‌یه:

- ۱- پاله‌وان.
 - ۲- ژنیک که قاره‌مان هه‌ولتی به‌ده‌سته‌پینانی ده‌داو به‌دوایدا ویتله.
 - ۳- به‌خشنده که یاوه‌ری قاره‌مانه.
 - ۴- دۆستانی قاره‌مان.
 - ۵- که‌سیتک که قاره‌مان به‌کاریکی راده‌سپیریت.
 - ۶- دۆژمنی قاره‌مان.
 - ۷- قاره‌مانی فیل‌باز و حیل‌باز.
- له به‌رامبه‌ر ئەمه‌دا، ده‌بینین چیرۆک‌ناسی به‌ واتای

